

Historia opowiedziana szeptem wachlarzy...

Jak wiele egzotycznych krain odwiedzimy, podążając jego śladem przez wieki historii? Ile ludzkich historii kryje w sobie ten wydawałoby się zupełnie zbędny i kapryśny przedmiot...

Najdawniejsze wachlarze pochodzą z czasów starożytnego Egiptu, gdzie początkowo były zarezerwowane dla faraonów i kapłanów. Wachlarze odgrywały znaczącą rolę w ceremoniale dworskim, były oznaką władzy noszoną w procesjach za faraonem. Trzymanie wachlarza świadczyło o wysokiej pozycji w hierarchii państwowej. Używano dużych wachlarzy z liści lub piór, osadzonych na długich uchwytych, niekiedy zgiętych pod kątem prostym u nasady pióropusza. Wachlarze towarzyszyły także zmarłym w ich pośmiertnej wędrówce. Dwa uchwyty wachlarzy znalezione w grobowcu Tutanchamona, obecnie znajdujące się w muzeum w Kairze, wykonane z kości słoniowej i złota (widoczne przedstawienia skarabeuszy) świadczą o wysokim poziomie artystycznym, jaki osiągnęli Egipcjanie w wykonywaniu tych przedmiotów.

W Grecji zapożyczony od Egipcjan wachlarz początkowo był wykonywany z liści osadzonych na długim uchwycie. Używały go zarówno kobiety, jak i mężczyźni, jednak z racji jego dużych rozmiarów noszony był przez niewolników. Forma ta zaczęła ulegać zmianie od IV wieku p.n.e., kiedy to zmniejszono jego rozmiar, przez co stał się bardziej poręczny i można go było nosić osobiście. Do jego wyrobu zaczęto używać innych materiałów: cienkich deseczek, tkanin i skóry naciągniętych na stelaż. W okresie hellenistycznym wykonywano również wachlarze z piór, którym często przypisywano właściwości magiczne. Najczęściej spotykaną formą był wachlarz półkolisty, co znalazło odzwierciedlenie w dekoracji greckiej ceramiki.

Rzymianie wymyślili własny rodzaj wachlarza, zwanego *musicarum* (łac. *musicas* — mucha), służącego do oganiania się od owadów. Około IV wieku p.n.e. pojawiły się małe wachlarze przypominające proste chorągiewki.

Podążając śladem wachlarza, nie możemy ominąć cesarskich Chin i Kraju Kwitnącej Wiśni, gdzie przedmiot ten zyskał wyjątkowo piękną formę i odgrywał istotną rolę w codziennym życiu dworu i jego mieszkańców.

Jedna z chińskich legend o powstaniu wachlarza mówi o pięknej córce mandaryna Kan-Si, która w trakcie trwania Święta Pochodni, chcąc ochłodzić twarz zakrytą maską, zaczęła się nią bardzo szybko wachlować. W ślad za nią poszło pozostałe 10 tysięcy dam, którym upał również dawał się we znaki. Dzięki temu ich oblicza pozostały w ukryciu, a dookoła zapanował przyjemny chłód...

Na dworze cesarskim i w hierarchii urzędniczej państwa obowiązywały sztywne reguły używania wachlarzy. Jednak przy ich zachowaniu wachlarz stawał się przydatnym narzędziem w obejściu etykiety. Zastępując nim twarz, można było uniknąć niekończących się, ceremonialnych ukłonów. Innym praktycznym, choć dla młodzieży szkolnej pewnie zdumiewającym, zastosowaniem było posługiwanie się wachlarzem przy karceniu uczniów w szkole. Powstawały „wachlarze wojenne”, wykonane z metali, przeznaczone dla żołnierzy. Występowały również duże dekoracyjne wachlarze ceremonialne, stosowane między innymi w czasie defilad czy procesji, spełniające funkcje reprezentacyjne.

Wachlarze wykonywano z papieru, jedwabiu, piór, drewna, liści palmowych, kości słoniowej oraz szczególnie cenionego w Chinach białego nefrytu. Uchwyty cennych egzemplarzy powstawały z masy perłowej, srebra lub złota. Kolorystyka była często monochromatyczna, a dekoracje wywodziły się ze sztuki kaligrafii. W Chinach, Mezopotamii i Indiach pióra wachlarzy nasączano również wonnymi olejkami, aby przy każdym ruchu unosiła się przyjemna woń. Znaczny rozwój tej dziedziny rzemiosła artystycznego nastąpił po przejściu z Japonii formy wachlarza składanego.

W Japonii odkrycie to nastąpiło około VII wieku. Towarzyszyła mu legenda opowiadająca o parze małżonków, którym do mieszkania wpadł nocą nietoperz. Obserwacja skrzydeł zwierzęcia poczyniona w trakcie wynoszenia go z domu przyczyniła się do wymyślenia wachlarza składanego, którego najstarsze formy nosiły nazwę *komori*, co w języku japońskim oznaczało nietoperza. Wachlarze dotarły do Japonii przez Koreę. Materiał, z którego je wykonywano, świadczył o statusie społecznym i majątkowym właściciela. Różnorodne jego formy związane były z przeznaczeniem. Stosowano materiały podobne do chińskich, rozwinięto jednak ich dekorację poprzez wprowadzanie między innymi rysunków tuszem, reprodukcji drzeworytów czy też umieszczanie krótkich wierszy. zamieszczano sceny rodzajowe z życia

dworu, malownicze krajobrazy lub pokrywano je kaligrafią. Można było również zakupić niezdobiony wachlarz i dekorację wykonać samemu.

W Chinach i Japonii największą popularnością cieszyły się wachlarze składane typu Brise'. Ich stelaże odznaczały się wyjątkowym wdziękiem, ze względu na misternie rzeźbione drobne ornamenty roślinne, pejzażowe, architektoniczne, a także antropomorficzne. Kolejną formą wachlarza, jaką wykształciła kultura japońska, był wachlarz plisowany. Zapotrzebowanie na wachlarze było ogromne, dlatego zaczęły powstawać manufaktury, często o wysokim stopniu specjalizacji. Zmieniła się i uległa poprawie technologia ich wytwarzania, powstawały szkoły malarskie wachlarzy, wprowadzono różne techniki zdobienia (między innymi inkrustacji i ażuru). Uważane za przedmioty codziennego użytku stanowiły nieodłączny atrybut stroju na przykład samurajów. Odgrywały również istotną rolę w japońskim teatrze. Do Europy wachlarz składany dotarł dopiero w XVII wieku, wcześniej, bo około XV wieku, pojawił się na Wschodzie. Do rozprzestrzenienia wachlarza na europejskich dworach przyczynili się portugalscy żeglarze. Wcześniej Europejki używały małych chorągiewek lub wachlarzyków z ptasich piór. Moda na wachlarze objęła wszystkie warstwy społeczne, w związku z czym zaczęto tworzyć zakłady produkcyjne. Najbardziej znane ośrodki produkcji znajdowały się we Włoszech. W Mediolanie, Genui i Sienie wytwarzano wachlarze z ptasich piór (pewną nowość stanowiły wachlarze z piór papug długooogonowych). Ich uchwyty wykonywano ze szlachetnych materiałów: kości słoniowej, złota, srebra, kamieni szlachetnych. W celu przymocowania wachlarza do stroju przypinano mu łańcuszek lub wstążkę. W Wenecji wytwarzano wachlarze-chorągiewki, noszone przez zamożne kobiety. Zdobione wenecką koronką i wykonane z białego welinu przeznaczone były dla młodych, zaręczonych dziewcząt. W Neapolu i Bolonii popularne były wachlarze ekranowe o dekoracji geometrycznej.

Jedną z piękniejszych kolekcji wachlarzy posiadała królowa Anglii Elżbieta I. Mawiała, że to jedyny przedmiot, jaki mogą jej ofiarować poddani. Jednak to XVIII wiek był złotym okresem wachlarza. Praktyczny, kokieteryjny i zabawny przedmiot stał się szybko niezastąpionym i nieodłącznym rekwizytem każdej eleganckiej damy. Francuskie rokoko wprowadziło modę na wachlarze misternie wykonane, popularna stała się kość słoniowa. Tematy czerpano z komedii włoskich, przedstawiano sceny pasterskie, miłosne, polowania, a także pejzaże i portrety. XVIII-wieczne wachlarze stanowiły prawdziwe dzieła sztuki. Wykonane z papieru, cienkiej skórki, szylkretu, kości słoniowej, macicy perłowej, malowane laką, rzeźbione stanowiły eleganckie uzupełnienie ówczesnej garderoby. Najczęstszymi dekoracjami były sceny mitologiczne, rodzajowe lub krajobrazowe, niekiedy także erotyczne. Markiza de Pompadour zamawiała wachlarze u znanych malarzy epoki. W życiu towarzyskim przydawał się wachlarz typu domino, z wyciętymi otworami, przez które dama mogła obserwować otoczenie, sama będąc niezauważona. W wachlarzu montowano również soczewkę, która służyła jako okulary w bardzo eleganckiej oprawie — takich używała Maria Antonina.

Dzięki wachlarzowi można było wybrnąć z trudnej sytuacji. W czasie audiencji u królowej Francji Marii Antoniny miało miejsce kłopotliwe zdarzenie. Królowa, znana z zamiłowania do mody, zauważyła u jednej z pań, niemieckiej baronowej d'Oberkirch, niezwykle urokliwą bransoletę na ręce. Poprosiła więc baronową o pokazanie świecidełka z bliska. Etykieta w Wersalu nie pozwalała jednak na to, aby w miejscu publicznym wręczyć królowej jakiś przedmiot, używając do tego ręki nieosłoniętej rękawiczką. Baronowa zdjęła więc bransoletę i położyła na rozłożonym wachlarzu. Dzięki podaniu biżuterii w ten sposób etykieta została zachowana, a królowa była zadowolona.

W XVIII i XIX wieku można było spotkać wachlarze typu *aide-mémoire*, przypominające słowa popularnych piosenek, układy taneczne czy zasady gier. Z kolei podczas rewolucji francuskiej nadruki na wachlarzach komentowały bieżące wydarzenia polityczne.

W XIX wieku delikatne koronkowe wachlarze przeznaczone były dla młodych dziewcząt, natomiast dostojne damy gustowały w dobranych pod kolor sukni, eleganckich wachlarzach wykonanych z piór. Popularną dekoracją stały się sceny ukazujące eleganckie towarzystwo podczas zabaw i przechadzek, znane z obrazów Fragonarda, Bouchera czy Watteau. Co ciekawe, znany polski malarz koni Wojciech Kossak także ozdabiał wachlarze: *Hołd rycerza przed królową*, *Polonez* i *koncert Jankiela*, *Wesele krakowskie*.

XX wiek przyniósł upadek kariery wachlarza; po I wojnie światowej tylko wiekowe damy pamiętające dawne lata jego i swojej świetności nie mogły się rozstać z tym wyrafinowanym przedmiotem.

Dziś wachlarze, zamknięte w muzealnych gablotach, wprawiają zwiedzających w zadumę nad ulotnym pięknem minionych epok, nadal czarując swym niepowtarzalnym urokiem.

Źródła:

[Porozmawiajmy: o wachlarzach, cz. 1](#)

[Porozmawiajmy: o wachlarzach, cz. 2](#)

Opracowanie: Kinga Śliwa (Redakcja WMM),

Ten utwór jest dostępny na [licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0 Polska](#).

Zobacz: [wachlarz](#) z kolekcji Wirtualnych Muzeów Małopolski.

Przeczytaj o [Akademii Wachlarza](#).

Tagi: [strój](#), [Muzeum Ziemi Bieckiej](#), [historia](#), [Japonia](#), [dwór](#), [starożytny Egipt](#), [ceremonia](#), [Chiny](#), [licencje Creative Commons](#)